

JUDECĂȚI DUPĂ “DREPTUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI” ÎN BANAT ÎN JURUL ANULUI 1500

Ioan Aurel Pop (Univ. Babeș-Bolyai Cluj-Napoca)

Banatul, cu moștenirea sa romană statornică și îndelungată, prelungită în sud și după retragerea aureliană, continuată cu pecetea romano-bizantină și bizantino-slavă, dominat vremelnic și de alți migratori, a ajuns să fie cuprins treptat, prin cucerire, între secolele XI-XIII, în Regatul Ungariei¹. Această cuprindere armată a însemnat și o implantare instituțională a modelului feudal apusean, mai puternică în zonele deschise de câmpie și mai firavă în Banatul colinar și montan. În aceste regiuni de est și de nord-est s-au conservat cele mai multe și mai viguroase realități românești, pe care documentele de cancelarie în limba latină încep să le consemneze tot mai insistent din secolul al XIV-lea. Apar astfel sate și târguri românești, districte românești, oameni de rând, cnezi și nobili români, adunări românești, obiceiuri românești și chiar judecăți după dreptul românesc. Împărțirea oficială a Banatului în câteva comitate, ca și a restului Regatului Ungariei, nu a putut suprima vechea organizare teritorială românilor, sub forma unor cnezate, voievodate și țări, numite în latinește *districtus Valachorum* sau “districtele românilor”. Aceste districte au conservat nu doar o populație compactă românească în zona colinară și montană, dar și anumite instituții politico-administrative și juridice românești. Autoritățile Regatului Ungariei au fost silite să recunoască multe din aceste realități românești, consemnate în diplome regale și în documente ale unor funcționari regali.

La 1552, în urma relansării politicii europene a lui Soliman Magnificul și a desființării statului ungar, vestul și centrul Banatului - datorită poziției lor strategice și intereselor militare ale Porții - au ajuns să fie stăpânite în mod direct de otomani, în regim de pašalâc (oficial *vilaiet* sau *eialet*), cu centrul la Timișoara². Părțile răsăritene, organizate într-un banat al Caransebeșului și Lugojului, după tradiția vechiului banat al Severinului, au rămas neocupate de otomani, fiind integrate principatului

¹ Vezi Adrian Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995; Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998.

² Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996, p. 165.

autonom al Transilvaniei. Abia în 1658, acest teritoriu a fost cucerit și el, pentru scurt timp, de otomani și atașat pașalâcului de Oradea. Prin urmare, în părțile răsăritene ale Banatului, vechile structuri românești s-au conservat mult mai bine, atât înainte cât și după secolul al XVI-lea, mai precis după momentul 1552. O componentă durabilă a acestor structuri a fost, fără îndoială, dreptul românesc, cu toate componentele sale.

Există o serie de documente latine din jurul anului 1500, referitoare la districtele românești cu centrul la Caransebeș, extrem de importante prin detaliile oferite în legătură cu modul de rezolvare a unor cauze judiciare. Aceste procese au avut loc în cadrul adunării nobililor districtului Caransebeș (*universi nobiles districtus Karansebes*)³, prezidate de obicei de către cei doi bani ai Severinului. În Banat, prima instanță de judecată era adunarea nobililor și cnezilor din fiecare dintre cele opt districte privilegiate, următoarea era adunarea (scaunul) districtului Caransebeș, prezidată de banii (vicebanii) de Severin, iar a treia instanță, de apel, ultima înainte de scaunul regal, era a comitelui de Timiș, investit cu funcția de căpitan general al părților de jos (bănățene) ale Regatului Ungariei⁴. Cnezii și nobilii români din cele opt districte privilegiate aveau însă dezlegarea de a apela, în cazuri excepționale, direct la rege, peste scaunul comitatens. Procesele la care ne vom referi se desfășoară în fața scaunului de judecată nobiliar din Caransebeș, al celor opt districte privilegiate.

Astfel, în ziua de joi, 8 august 1499, la Caransebeș, nobilii români Iacob de Gârliște și Petru Vistier (*Tharnok*) de Măcicaș, banii Severinului, adevăresc faptul că nobilii Nicolae Albu, Ioan Albu și Ioan Dogan de Zorileț s-au împăcat cu Doroteea (soția lui Gheorghe Găman și fiica lui Filip de Zorileț), prin plata, “după dreptul sau obiceiul Țării Românești”, a 20 de florini de aur, în contul zestrei și al darurilor de nuntă (*omnes dotes et honores nuptiales cum viginti florenis auri disponere potuissent, iuxta ritum Volachie*), ce i se cuveneau din averea imobiliară a tatălui său⁵. Aceasta se întâmpla deoarece, în urma stingerii neamului pe linie masculină (*defectum seminis*), moșia tatălui Doroteei trecea în proprietatea nobililor amintiți, ca frați copărtași ai decedatului. Aceștia, neavând de unde să plătească atunci suma de 20 de florini de aur, au zălogit părțile de posesiune care le reveneau după răposatul Filip de Zorileț, aceleeași

³ Ioan-Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, București, 1991. Vezi mai ales cap. IV.3. (Exemplul bănățean) și cap. V.4. (Banatul).

⁴ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, București, 2000, p. 162.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II/2, p. 419-420, nr. 365 (vezi Gheorghe Ciulei, *Procese civile judecate după “ius valachicum” în Banat*, în “Banatica”, VI, 1981, p. 228-229).

Doroteea, până când aveau să dispună de banii necesari. Împăcarea s-a făcut prin arbitrii Ladislau Floca și Ladislau Racoviță.

Același gen de probleme conține și documentul emis joi, 8 octombrie 1500, de către aceeași bani ai Severinului: Ioan Turcu și doamna Cristina, soția sa (fiica nobilului răposat Nicolae Bizerea), arată că din porțiunile de moșie foste ale lui Nicolae Bizerea (din posesiunile Bizerea, Calova, Pleșa, cele trei Vârciorove, Ravna, Glimboca, Mal, Slatina, Mihălenț, Bolvașnița, Herzorova, Apadia, Lățcani, Săcel - din districtul Caransebeș - și Târnova, Bratova și Miholț - din districtul Izvoarele Carașului), pomenita Cristina n-a primit nici o zestre (*dota*) și nici darurile sau cinstiturile de nuntă (*honores nuptiales*). Ca urmare, Cristina cere aceste bunuri și speră să le aibă și să le primească “după cum cere obiceiul Țării Românești” (*iure Volachie requirente*) de la nobilul Gheorghe Găman cu fiii și frații săi, adică de la cei care moșteniseră pământurile tatălui său⁶. Pentru rezolvarea cauzei, părțile au fost de acord să aleagă cinci arbitri (nobili români Ladislau Floca, Ștefan Diacul, Gheorghe Marga, Blasiu de Mâtnic și Petru Lupu), procedură prin care doamna Cristina a primit pe loc, în fața adunării, 60 de florini de aur, în contul dotei și al darurilor de nuntă, convenite de pe urma posesiunilor paterne.

Cu o săptămână înainte, la 1 octombrie 1500, se înfățișase la judecată mama Cristinei, nobila doamnă Elena, văduva pomenitului Nicolae Bizerea, împreună cu fiica sa, prin mijlocirea ginerelui său, Ioan Turcu⁷. Cei trei îl reclamau pe nobilul Gheorghe Găman pentru că nu voia să returneze anumite puști (*pixides*) primite spre păstrare din “castelul” (*castellum*) răposatului soț al Elenei Bizerea. Gheorghe Găman pretindea că ar fi cumpărat respectivele arme de la doamna Elena, dar aceasta nu recunoștea să-i fi vândut decât două puști, celelalte fiind deținute prin forță de către acuzat. Neavând probe documentare pentru aserțiunile lor, părțile au cerut instanței să-și susțină fiecare cauza după cum cerea dreptul Țării Românești (*iure Volachie requirente*). Elena a refuzat să jure înaintea instanței că a vândut lui Găman două puști și că restul trebuie plătite de acesta, în schimb nobilul acuzat a admis să jure că toate puștile în discuție i-au fost vândute de către reclamantă. Jurământul a rămas definitiv, iar dreptatea de partea nobilului reclamat.

La 18 mai 1503, Iacob de Gârliște, banul Severinului, împreună cu judele nobililor și cu toți nobilii districtului Caransebeș (*universi nobiles districtus de Caransebes*), în scaun de judecată, au luat în discuție cauza

⁶ *Ibidem*, p. 454-455, nr. 380 (vezi și Gh. Ciulei, *op. cit.*, p. 229-231 și Vladimir Hanga, *resp. volum, Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 510).

⁷ *Ibidem*, p. 453-454, nr. 379 (vezi și Gh. Ciulei, *op. cit.*, p. 227-228).

dintre nobilul Nicolae de Măciçaș și doi locuitori ai orașului Caransebeș⁸. Orașenii și oaspeții din Caransebeș sunt acuzați că năvăliseră pe o posesiune a lui Nicolae de Măciçaș, capturând animale și provocând distrugerii. Părțile au ajuns la jigniri reciproce, au scos săbiile și au proferat amenințări. În final însă, la recomandarea adunării și cu respectarea obiceiului Țării Românești, au acceptat să aleagă și să primească opt bărbați nobili ca arbitri (*certos probos nobiles viros...*, *iuxta ritum Volachie, eligant et adoptent*), fixând un nou soroc, cu luarea deciziei finale înaintea regelui.

Joi, 23 noiembrie 1503, Iacob de Gârliște și Barnaba de Bela, bani ai Severinului, adevăresc că nobilul român Gavrea (*Gabre*), fiul lui Bogdan de Călugăreni (*Kalugyren*), a făcut cunoscut vecinilor și megieșilor săi, “în trei scaune de judecată, după cum cere obiceiul Țării Românești” (*in tribus sedibus iudicariis, iuxta ritum Volachie*), că el, având nevoie de mulți bani, dorea să zălogească moșiile sale, Călugăreani, Mogoiești, Răchiți și Strâmtura din districtul Comiat și banatul de Severin⁹. Intențiile nobilului Gavrea au fost vestite mai ales nobilei doamne Marta, fiica răposatului Toma de Remetea și tuturor moștenitorilor acestuia, invitați cu prioritate să ia cu zălog posesiunile respective.

În afara menționării insolite a dreptului sau obiceiului “Țării Românești”, exemplificate mai sus, se precizează de foarte multe ori respectarea “obiceiul locului”, “legea și tradiția domnilor nobili ai acestui district”, “vechiul obicei al acestui district” sau “legea românilor” ori chiar “legea veche și recunoscută a tuturor districtelor românești” etc. Toate aceste referiri trimit la anumite principii și proceduri legate de dreptul cutumiar românesc.

Dar să revenim la documentele în care se menționează “dreptul sau obiceiul Țării Românești”, fapt neobișnuit în textele latine emise pe teritoriul Transilvaniei și Ungariei. Pomenirea acestui drept se referă, în cele mai multe cazuri, la procesele civile în care cauza era tranșată prin jurământul decizoriu acordat uneia dintre părți (ca probă în vechiul nostru drept)¹⁰, la rezolvarea pricinilor cu ajutorul arbitrilor aleși de comun acord de către părți și la anunțarea intenției de a vinde sau zălogi o moșie în trei scaune de judecată succesive, în vederea respectării dreptului de preempțiune. În două rânduri, se menționează aplicarea obiceiului Țării Românești atunci când se acorda o parte din averea părintească fetelor la mărițiș (sau ulterior), după ce moșiile în cauză, în lipsa băieților, trecuseră în stăpânirea altor rude (sau frați copărtași), la moartea titularului. Se

⁸ *Ibidem*, p. 511-515, nr. 410.

⁹ *Ibidem*, p. 510, nr. 407.

¹⁰ Gh. Ciulei, *op. cit.*, p. 228.

poate ca menționarea dreptului românesc să aibă în atenție, și în aceste cazuri, numai procedura cu arbitri. Un alt element specific românesc era și pronunțarea întregii adunări (cneziale și nobiliare) la mărturia de adevărire¹¹. Oricum, cu rare excepții, în aceste procese, emitenții sunt români, forul de judecată (adunarea nobiliară) este și el românesc, iar împiricinații sunt de aceeași etnie. Iată că și principiile de drept după care se judeca, ca și procedura de judecată, sunt tot românești, mai precis “ale Țării Românești”. Trebuie însă menționat că înzestrarea fetelor, procedura cu arbitri în procesele civile sau preempțiunea sunt elemente comune unei arii mai largi de civilizație din zona central- și sud-est europeană¹². În dreptul feudal ungar, moștenirea rezervată fetelor reprezenta a patra parte (*quartalicium, quarta puellaris*) din averea paternă (după dispozițiile din *lex Falcidia* romană), în timp ce în dreptul românesc rezerva destinată copiilor cuprindea cote variabile, între 1/3 și 1/2 din averea defunctului (după prevederile din Novela 18 a lui Iustinian)¹³.

Întrebarea în legătură cu utilizarea denumirii de “dreptul sau ritul Țării Românești” nu a fost pusă, în general, fiindcă traducerea expresiei *ius seu ritus Volachie* s-a făcut prin termenii de “drept sau obicei românesc”. Când s-a observat deosebirea, s-a presupus că referirea se face fie la Țara Românească de la sud de Carpați, fie la o țară românească generică, generală, despre care vorbesc deopotrivă izvoarele și istoriografia¹⁴. Referirea la Țara Românească propriu-zisă ar putea avea două explicații. Prima este că Banatul Severinului a făcut parte cândva, sub aspect politic, din Țara Românească și că a păstrat în mare măsură, aidoma Făgărașului, modelul de organizare a acesteia. A doua explicație ar putea avea în vedere prestigiul denumirii de Țară Românească, aplicat spațiului politic sud-carpatic, “prima libertate românească”. Nicolae Iorga sau Șerban Papacostea au vorbit chiar despre asumarea latentă de către Țara Românească, fie și numai prin denominarea sa, de reconstituire a unității politice a poporului al cărui nume îl purta¹⁵. Referirea la o țară românească generică s-ar putea susține prin ideea că, încă de la finalul etnogenezei, toate regiunile locuite în mod compact de români de numeau Vlahii sau Țări Românești și că, prin extensiune, mai târziu, tot spațiul de

¹¹ Viorel Achim, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în “Revista de istorie”, 41, 1988, nr. 2, p. 199.

¹² Despre înzestrarea fetelor de nobili în Ungaria medievală, vezi Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, p. 103-108.

¹³ Vladimir Hanga, resp. volum, *op. cit.*, p. 528-529.

¹⁴ Ioan A. Pop, *op. cit.*, p. 216.

¹⁵ Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 145.

la nordul Dunării de Jos (în care, alături de alți locuitori, trăiau românii) era privit ca o “țară românească”. Nicolae Iorga, într-un elan național și sentimental, înainte de Marea Unire, afirma că românii vechi nu aveau denumiri deosebite pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și că toate se pierdeau pentru ei “în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos de *Țară Românească*”. Consemnarea are însă mai mult valoare simbolică și artistică decât istorică.

Totuși, referirea la dreptul românesc din Banat ca “drept al Țării Românești” ar putea să aibă și o explicație mai concretă. Să ne amintim că italianul Giovanandrea Gromo, mercenar din timpul principelui transilvan Ioan Sigismund, numește Banatul *Valachia Cisalpina*, ceea ce înseamnă “Țara Românească de dincoace de munți”, spre deosebire de Țara Românească propriu-zisă, care era *Transalpina* (“dincolo de munți”)¹⁶. În epoca dominației otomane, regiunea din jurul Timișoarei era denumită *Vlaska*, adică Țara Românească, pentru ca același termen să fie folosit spre 1660 și de patriarhia sârbească, și de către un episcop de Timișoara, pe la 1652; călătorul turc Evlia Celebi, la mijlocul secolului al XVII-lea, desemna și el Banatul drept Țara Românească¹⁷. În acest context, denumirea de “Țara Românească” din expresia *ius* sau *ritus Volachie*, cu referire la unele judecăți românești din Banat, se poate să aibă în vedere Banatul însuși. Documentele în discuție sunt emise toate la Caransebeș, de către banii Severinului, după judecăți produse în cadrul adunării nobiliare românești din regiune. Prin urmare, denumirea de *Volachia* nu poate fi decât transpunerea în latinește a numelui de Țara Românească, folosit și de localnici. Tot de la oamenii locului vor fi preluat și Giovanandrea Gromo, și unele instituții sârbești, și autoritățile otomane, și Evlia Celebi denumirea respectivă, care acoperă structura etnică dominantă a Banatului. Numele de *Volachia (Cisalpina)*, identic cu cel dat Țării Românești de la sud de Carpați, include în sine nu numai caracterul etnic românesc al Banatului, dar și amintirea unei vechi organizări politico-teritoriale românești, cu instituții românești, cu structuri juridice românești. De altminteri, cum se știe, la 1457, această organizare distinctă românească a fost oficial recunoscută de către puterea centrală ungară prin consemnarea sub formă de privilegii a vechilor libertăți de care s-au bucurat opt dintre zecile de districte ale românilor din Banat. Această organizare distinctă avea să supraviețuiască și după secolul al XVI-lea, conservând în regiunea Caransebeș-Lugoj un focar de cultură și civilizație românească. Astfel, în context, denumirea de “drept al Țării Românești” indică, se pare,

¹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, II, București, 1970, p. 316, 320, 329.

¹⁷ Silviu Dragomir, *Le Banat roumain. Esquisse historique*, Sibiu, 1944, p. 25. Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, I, București, 1988, p. 67-68.

perceperea Banatului (cel puțin a celui de deal și de munte) nu numai ca o regiune românească din punct de vedere etnic, ci și ca o “țară” cu instituții românești, organizată în parte după modelul românesc.

JUDGEMENTS FOLLOWING „THE WALLACHIAN LAW” IN
BANAT AROUND 1500s
(Summary)

The author analyzes a list of documents in which the judgement based on the Wallachian Law is mentioned, with „the respect for the local custom”, „the law and tradition of the noble domain of the district” else known as „the Romanian Law”. All these referings are connected with the Romanian unwritten law.

During the Ottoman rulership, the region around Timișoara known as VLAȘKA or Wallachia, term that refers to the province of Banat called like that in 1652 by Evlia Celebi¹⁷.

The documents were emitted by the bans of Severin in Caransebeș. The term Valachia represents the Latin transliteration of Wallachia used by the locals.